

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ КОГНІТИВНОЇ ОЗНАКИ «РІВЕНЬ ДОВІРИ» КОНЦЕПТУ «ВІРА» В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕМЦІ

У статті описано етно-культурну специфіку фразеолог ічног о представлення концепту «віра», а також здійснено спробу структурування фразеолог ічног о масиву відносно диференційних ког нітивних ознак класифікаційної ког нітивної ознаки «рівень довіри».

Ключові слова: концепт, довіра, диференційна ког нітивна ознака, класифікаційна ког нітивна ознака, фразема, фразеосемантична г рупа.

Фразеологія є фрагментом мовної картини світу, в якій відтворюється своєрідність нації. Фразеологічна картина світу (ФКС) відбиває дух народу у простій формі, легкій для запам'ятовування, що забезпечує тяглість національної пам'яті. Раціональна, а головню емоційна складова фразеологізмів – чітке відбиття менталітету народу. На думку І.В. Кевлюк, внутрішні форми фразем визначають особливості відображення в ідіоматиці етнокультурних пріоритетів, звичаїв, прихованих психологічних, моральних установок культурної спільноти. Вивчаючи внутрішні форми фразем будь-якої мови, підсвідомо потрапляєш у духовний світ народу і в міфологію [7,252]. Фразеологізми відображають індивідуальні форми поведінки мовця разом із закладеним у ньому етнічним кодом, згустком культурної інформації. Фразеологізм, залишаючись мовним явищем, потребує культурної інтерпретації [4, 37]. Для того, щоб пізнати культуру свого народу, потрібно вивчити закономірності фіксації всього своєрідного в іменах концепту (на фразеологічному рівні – це фразема). Тому так актуально досліджувати означувані смисли, які є назвами когнітивних ознак концепту «віра», аби мати змогу описати через них особливості національного характеру українців, «встановити зв'язок з психологічними закономірностями (психолінгвістика) і сформувані висновки відносно культури людства в цілому (етнолінгвістика)» [5,31]. Паремії ж служать багатим етнічно точним матеріалом для дослідження українського характеру, адже, поза сумнівом, «зберігають інформацію про життя ментального світу, звичайно в закодованій формі містять відомості про матеріальне життя й духовні орієнтири етносу» [13,232].

Когнітивна лінгвістика розглядає модель паремії (когнітему), як базу, що містить фрейм – інтенціонал семантичної структури (фокусує минулий предметно-чуттєвий досвід народу) і сценарій – імплікаціонал семантичної структури (аксіологічні, емотивні, культурно-конотативні характеристики) [1, 44]. Когнітивними дослідженнями фразеології сучасної української мови займаються лінгвісти Л. Г. Авксентьєв, М. Ф. Алефіренко, А. Я. Баран, О. А. Гапченко, А. І. Гоян, С. Н. Денисенко, А. О. Івченко, І. В. Кевлюк, К. В. Кіреєнко, В. І. Кононенко, Ж. В. Краснобаєва-Чорна, О. П. Левченко, Н. О. Мех, Ю. Ф. Прадід, О. О. Селіванова, М. В. Скаб, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Л. Ф. Щербачук, О. С. Юрченко та інші.

Предметом дослідження є фразеологічні одиниці (ФО) різночасової фіксації, а також вислови живого розмовного мовлення, які не фіксуються в лексикографічних працях, та авторські ідіоми, об'єднані спільною архісемою «віра». Джерельною базою слугували дані Фразеологічного словника української мови В. Д. та Д. В. Ужченків (35 ФО), Фразеологічного словника української мови у двох книгах укладача В. М. Білоноженко (150 ФО), Словника фразеологізмів української мови за редакцією В. О. Винника (209 ФО), Сучасний фразеологічний словник української мови за редакцією А. П. Ярешенка (26 ФО), Словника фразеологічних синонімів М. П. Коломійця (16 ФО); Практичний словник синонімів української мови С. Й. Караванського (10 ФО), Новий тлумачний словник української мови укладачів В. В. Яременка, О. М. Сліпушко (14 ФО), Словник української мови в 11 томах за редакцією І. К. Білодіда (12 ФО), Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. у двох томах за редакцією Л. Л. Гумецької (9 ФО), Словарь української мови Б. Д. Грінченка (3 ФО), Історичний словник українського язика укладача Є. К. Тимченка (3 ФО); дані паремійних збірок: Українські прислів'я та приказки укладача М. Номиса (М. Т. Симонова) (141 ФО), Українські прислів'я та приказки В. Г. Бойка (2 ФО), Українські прислів'я та приказки упорядкування С. В. Мишанича та М. М. Пазяка (152 ФО), Малоросійські пословиці и поговорки В. Н. Смирницького (19 ФО), Галицько-руські народні приповідки І. Я. Франка (9 ФО), «Народ скаже – як зав'яже» укладача Н. С. Шумади (64 ФО), збірки крилатих висловів біблейського походження «Спочатку було Слово» (8 ФО) та «Крилаті вислови в українській літературній мові» (14 ФО) А. П. Коваль, «Мудрість віків» М. О. Пушкарєнка (7 ФО),

«Афорими і думки» О. Волі (О. В. Міщенко) (7 ФО) та живомовні фразеологізми, які не зафіксовані у лексикографічних працях (85 ФО).

Репрезентанти диференційних когнітивних ознак (ДКО) формують зміст концепту «віра». ДКО на рівні фразеології об'єктивуються фразеосемантичними групами (ФСГ – термін М. Ф. Алефіренка) – семантичними парадигмами фразем, які виражають споріднені поняття, що об'єднані на основі архісеми «віра». Довіра є субстратом численних паремій, у яких відбита незвідана глибина народних уявлень, вірувань та звичаїв. В українській фразеології довіра об'єктивується класифікаційною когнітивною ознакою «рівень довіри». Диференційна когнітивна ознака (ДКО) «високий рівень довіри людям» упорядковує фразеосемантичні групи (ФСГ) «довірливість», «здобування довіри», «довірена особа» (фразеосемантична підгрупа (ФСПГ) «відданість»), «вірність у коханні», «вірність у дружбі»; ДКО «високий рівень довіри Богу» представлена ФСГ «уповання на Бога» і «віровизнання»; ДКО «низький рівень довіри до людей і тварин» відображена у ФСГ «недовіра до людей» (ФСПГ «віроломство») «недовіра до тварин»; ДКО «низький рівень довіри до Бога» вербалізована ФСГ «маловір'я» та «віровідступництво».

Шляхом суцільної вибірки виокремлено 202 фраземи, схожих за компонентним складом, з яких утворено 71 фразеологічну структурну модель з метою скорочення кількості ФО, які аналізуються. Фразеологічна модель утворена з тих фразеологічних варіантів, структурні відмінності яких не впливають на їх семантичну тотожність. У роботі поряд з узуальним фразеологізмом розглядаються і варіанти фразем (ФВ) (140 ФО), які «різняються між собою одним чи кількома (іноді усіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури» [10,122], проте не є семантично тотожними. Вважаємо їх модифікацією узуального фразеологізму, який характеризується основним лексемним складом.

Фразеологічні значення «піддаються когнітивній інтерпретації у формі узагальнення смислів (зведення близьких смислів до одного більш узагальненого)» [4,37], формуючи таким чином фразеологічну мікросистему навколо концепту «віра». У роботі застосована методика опису структури концепту шляхом переліку його вербалізованих когнітивних ознак, які знайшли відображення у фраземі української мови. Цю зону (мікросистему) структуруємо за тематичним принципом фразеосемантичних груп як втілень певних означуваних смислів, які є назвами когнітивних ознак концепту. Таким чином, за принципом фреймової семантики, встановлюємо зв'язок між семантичним простором мови, конкретно фразеологічним значенням, і структурованим знанням, а саме концептом «віра».

ДКО «високий рівень довіри людям» першою представляє ФСГ «здобування довіри» відображає впливи у межах психічного простору людини. у прикладах ФСГ «входити в довір'я» функціонують лексичні варіанти «серце», «душа». У фразеологічних моделях *підбирати (добирати) / підібрати (дібрати) ключ до душі (до серця); добиратися / добратися до серця (до душі)* закладена сема «знаходити підхід до кого-небудь», «входити в довір'я». Суб'єкт, аби здобути довіру адресата, повинен подолати певний шлях, результатом якого будуть або довірчі дії, або довірче ставлення пацієнта. Сема

«шлях» є у ФО *топтати (протоптувати) / протоптати стежку (доріжку) до серця: Так ніби [Міцило] топтав стежку до серця Сивоокового, яку перед цим багато років захищав покидь нами ворогування, задрощів і підступності* (Загр., 616).

ДКО «високий рівень довіри людям» омовлена ФСГ «довірливість». Її репрезентує фразеологічна модель *розвішувати (розпускати, розставляти) / розвішати (розпустити, розвісити, розставити) вуха (уха)*, що означає довірливо слухаючи, повірити в почуте. ФО *брати за чисту монету* вживається в авторській інтерпретації: *Безбородько вдав, що прийняв її слова за добру монету, так баглося дуже поговорити йому з нею сам на сам* (Вільде, 898). *Вірити всім серцем (всією душею)* пояснюють, як «щиро, гаряче» [14, с.798].

ФСГ «довірена особа» нечисленна за складом. Довіреною називають особу, на яку спрямована довіра. Довірена особа і перший помічник – це *права рука* (асоціативне перенесення ознаки рука→людина), яка користується довірою й повагою з боку свого начальника: *[Олексій] – Він [Микола],*

як є меж купцями прикажчик, так він в мене права рука моя (Кв., 356). Як близьку за смислом до попередньої визначаємо ФСПГ «відданість», уназвіякої закладені семи «вірність», «постійність», «надійність», «присвята», яку виявляє довірена особа щодо довіруна. У складі ФСГ найбільш

стилістично нейтральним є фразеологізм *вбрю пристати*, що означає «бути вірним, відданим»

[11,229]. [Служити (послужити)] вірою і правдою означає віддано, щиро, надійно, довго: [Самуїл] – Кажі, княже. Я зі своїм молодим другом Жданом готовий **служити тобі вірою і правдою** (Кул.,23).

Словник староукраїнської мови подає й інші формули присяги: *в Ђрою і правдою, (со) правдою и в Ђрою, в Ђра и чтью, под вирою, при в Ђри, дати в Ђру, подъчестію и в Ђрою, при чести и в Ђри, оучинитив Ђру* [11, с.230]. Рядом фразеологічних синонімів окреслюється інтимні взаємини, які відносимо до ФСГ «**вірність у коханні**»: *хто вірно кохає, той часто вітає; з ким вірно люблюся, не наговорюся; нехай мене той голубить, а хто вірно мене любить; вірному коханню и Бог не противник. Вірність у коханні ґрунтується на взаємній довірі: для кохання недовіра, як для дерева сокира. В українському паремійному фонді наявні приказки, які передають фрейм «невірність у коханні». Фразеологізми цієї КО мають невиражену категорію роду, а тому можуть стосуватись як чоловіків, так і жінок: *у ту любов не вір, яка до кожного усміхається. Про тих, хто скоро розлучився, у народі кажуть: іщитотакоманиця (конюшина) не зійшла, а наша вірна любов уже ся розойшла. Когнітивна точка, у якій перетинаються концепти «віра» і «зрада» актуалізована у значенні «порушення вірності у подружньому житті»:**

наставляти роги, скакати (стрибати) у гречку (в горох, через пліт) // пізнати стежку в горох. В українському паремійному фонді наявні приказки, які передають фрейм «невірність у коханні». Фразеологізми цієї КО мають невиражену категорію роду, а тому можуть стосуватись як чоловіків, так і жінок: *у ту любов не вір, яка до кожного усміхається. Про тих, хто скоро розлучився, у народі кажуть: іщитотакоманиця (конюшина) не зійшла, а наша вірна любов уже ся розойшла*. Когнітивна точка, у якій перетинаються концепти «віра» і «зрада» актуалізована у значенні «порушення вірності у подружньому житті»: *наставляти роги, скакати (стрибати) у гречку (в горох, через пліт) // пізнати стежку в горох; скакати (стрибати) через пліт; крутити (вертіти) хвостом*.

Значно менше фразеологізмів окреслюють уявлення про «**вірність у дружбі**». Друг – відданий, вірний товариш, приятель: *вірний приятель – то найбільший скарб. Вірність друга часто пізнається у біді: в лиху годину узнаєш вірну людину; не май друга вірного, не будеш мати зрадного. Вірний друг цінувався в народі часом вище, ніж кровний брат; у пісенній творчості – коханий чоловік, суджений, у весільних піснях – наречений*[6,201-202]. Відчуття взаємної підтримки і вірності передає фраземачуття

(відчуття) ліктя: Бронкові в цій розправі над Філіпчуком потрібен надійний, міцний лікоть товариша!
(Вільде, 472).

ДКО «високий рівень довіри Богу» окреслює природу стосунків поміж людиною і Богом, вони близькі. Сам прийменник «між», виражаючи об'єктні відношення, вказує на осіб взаємопов'язаних або які вступають у взаємодію одне з одним [3,670]. Злученість вірного і Бога експлікує фразема ФСГ «**уповання на Бога**» *бог з тобою: [Баба Василина] – Але мусиш пройти пару складних таких випробувань. Але з тобов наш Господь Бог сітенький! Нибійси!* (Стр.,45). Фраземи *вір же Богів!* //

повірте Богу означають заклик бути вірним, не просто прийняти буття Бога, а довіритись йому. Повністю віддаючись у руки Божі, людина покладається на Бога як на проводиря: *на все воля божя: – Усе в волі божій. – Князь відступився од Сивоока, ладнався до спуску, лаяв себе в думці за необачливість і безглузде бадьоріння* (Загр., 604); *бог усе бачить: – Бог усе бачить. – Шуйця ставала неприступною ігуменею Марією* (Загр., 466). Продуктивним є образ руки Божої – фіксуємо його і в пареміях, наприклад: *усе у руках Бога (божих): [Наум] –Усе у руках бога милосердного, усе його, а я тільки робітник його*(Кв., 113); і в крилатих висловах: *рука Бога безмежно щедра, незважаючи на його суворість; що праведні, що мудрі, і діла їхні – в руці у Бога: людина не знає, що перед нею – любов чи ненависть?* Як показує аналіз фразеологічного матеріалу, в українській етносвідомості відсутнє старозавітне розуміння Бога як суворого карателя, він «втиснений» у сферу особистих, інтимних переживань. Господь стає другом, опорою, провадирем: *безь бога ни до порога*. Ця образна зміна, яка відбулася в народній свідомості етапом в еволюції свідомості носіїв мови, а відтак і ФКС українців.

ФСГ «**віровизнання**» представляють нечисленні фразеологізми. Серед них *вірую, бо це абсурд*, який вживається для характеристики догматизму богослів'я, сліпої віри в церковні приписи [8,46].В екзистенційній сфері «український менталітет характеризується домінуванням емоцій та почуттів над волею та розумом» [2,65]. Тому українці такі піддатливі до віри в певну даність, у їх психічному складі превалює не логіка, яка віру розхитує, а емоції – піддатливий для віри ґрунт: *прийшов, як сліпий до хвіри*.

Кількість фразем, що експлікують низький рівень довіри, значно більша, аніж тих, що ілюструють високий. Це, очевидно, можна пояснити особливістю національного характеру, а саме його внутрішньою утаємниченістю, відособленістю, яку Т. Г. Шевченко крилато узагальнив сакраментальним у *своїй хаті своя правда*. Справді, в українців душа не навстіж, як у росіян, вони не довіряють першому-красшому чи багатьом. Приказка *одно око має більше віри, ніж два* означає, що одній людині довіритись можна, а двом – уже небезпечно. В українському паремійному фонді ФСГ «недовіра до людей» представлена численними ілюстраціями. Усі фразеологізми цієї групи мають негативну емоційну чи раціональну оцінку. Більшість з них – застереження від довірливості, адресовані пацієнсу:

– чуткам: *не всьому вір, що чуєш // не всякому слуху вір // не всьому вір, що люди кажуть; що по воді пливе – не перейняти, що люди говорять – не переслухати; не вір, як скаже, що сухо, – то певно буде [залізе] по вухо;*

– підлабузництву: *не вір тому, що ти в очі світить, бо він тебе поза очі на слові калічить;*

– конкретним особам: *й сороці не вір; прийдеши у двір – нікому не вір; не всякому духу вір (віруй); сам собі не вір; не вір багатому ніколи, бо за його порадою лишишися голій;*

– будь-кому: *не вір нікому, не зрадить [тя] ніхто // не вір нікому, ніхто не зрадить // не*

вір нікому – не зневіришися; не вір безмежно нікому, бо лишишися голій; кожному не вір, бо тя урве [як звір]; не вір губі, як псу, бо вона часом збреше.

Частина фразеологізмів має вказівки на недовіру до представників інших національностей, н-д: *жеби Жид був з неба, вірити му не треба; у ёму тільки віри, як у Москалеві правди*. На протигагу засилля недовіри в українському ментальному просторі М. О. Пушкаренко вказує на довіру як на запоруку успіху: якщо ти не довіряєш людям, то нічого не досягнеш у житті [9,133]. Потрібно зауважити, що самотньому крилатому вислову опонує ціла добірка народних приповідок, особливо,

якщо йдеться про довіру до жінки: *не вір чужій жінці навіть наодинці; гине той, хто довіряє ворогові і нелюбій жінці; а ні на селі, а ні в місті не вір невісті; пам'ятає свекруха свою молодість, через те й невісті не вір; брехлива свекруха невісті не вір; з паном не дружися, жінці не звіряйся, а чужих дітей не приймай*. У Ю. А. Федьковича є такий уривок: *нехай знають руські люде, нехай знають руські діти, що хто жінці в світі вірить – мусить марне загинати, як ваш Добуш, ваш капітан...*

(Фед., 78). Припускаємо, що чимале кількісне представлення членів ФСГ, які оновлюють ДКО «низький рівень довіри» пов'язано з тим, що народна свідомість фразеологізує те, що виходить за межі уявлень про норму, аби додатково наголосити на девіації, передавши її як застереження наступним поколінням.

відображає сакральну сферу релігії і несакральну довіру. Такі сучасні спроби когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології роблять важливий вклад у формування національної мовної картини українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології: Монографія / М. Ф. Алефіренко. – Харків: Вид-во при Харківському держ. ун-ті «Вища школа», 1987. – 136 [1] с.
2. Баронин А. С. Этническая психология / А. С. Баронин. – К.: Тандем, 2000. – 264 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / [уклад.-ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Гапченко О. А. Фразеологічні одиниці як фрагмент національної мовної картини світу / О. А. Гапченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К., 2008. – Вип. 19. – С. 35-37.
5. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкінс Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг // Новое в лингвистике. – М., 1970. – Вып. V. – С. 31-44.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Кевлюк І. В. Термін «фразема» в етнолінгвістиці та лінгвокультурології / І. В. Кевлюк // Філологічні студії: науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: зб. наук. праць. – Кривий Ріг: КДПУ, 2011. – Вип. 6. – С. 249-254.
8. Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові: Афоризми. Літературні цитати. Образні вислови / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вища школа, 1975. – 335 [1] с.
9. Мудрість віків. Вибрані фразеологізми / [упор. М. О. Пушкаренко]. – К.: вид-во «Богдана»,

2009. –

156 с.

10. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови : Монографія / Л. Г. Скрипник; відпов. ред. Л. С. Паламарчук. – К. : Наукова думка, 1973. – 281 с.
11. Словник староукраїнської мови XIV-XVст. : в 2 т. / [ред. Л. Л. Гумецька] – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1. : А-М. – 630 [1] с.
12. Словник української мови: в 11 т. / [ред. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. : А-В. – 799 [2] с.
13. Ужченко Д. В. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / Д. В. Ужченко ; Харківськ кий держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2000. – 20 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

- Вільде –Вільде І. Сестри Річинські : Роман. Кн. 1-3 / І. Вільде. – Львів : Апріорі, 2011. – 1264 с.
- Загр . –Загребельний П. А. Диво : Роман / П. А. Загребельний; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2006. – 638 с.
- Кв. –Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті та оповідання. Драматичні твори / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко ; упоряд. та приміт. Н. О. Ішиної, вступ.ст. і ред. тому О. І. Гончар . – К. : Наукова думка, 1982. – 546 с.
- Кул. –Куліш П. О. Орися. Серце. Січові гості : Оповідання / П. О. Куліш. – Київ – Ляйпціг: Українська накладня, 1900. – 75[1] с.
- Руд. –Руданський С. В. Співомовки. Переклади та переспіви / С. В. Руданський; упор. і прим. В. І. Мазний, вступ. ст. і ред. тому П. Й. Колесник. – К. : Наукова думка, 1985. – 639 [1] с. – (Бібліотека української літератури).
- Св. –Свидницький А. П. Роман. Оповідання. Нариси / А. П. Свидницький; упор. і прим. Р. С. Міщук, вступ. ст. і ред. тому П. П. Хропко. – К. : Наукова думка, 1985. – 575 [1] с. – (Бібліотека української літератури).
- Стрин.–Стринадюк Л. П. У нас, гуцулів : Гуцульська проза / Стринадюк Л. П. – Львів : ЛА «Піраміда», 2014. – 176 с.
- Фед. – Федькович Ю. А. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи / Ю. А. Федькович; упор. і прим. М. Й. Шалати, вступ. ст. і ред. тому Ф. П. Погребенник. – К. : Наукова думка, 1985. – 575 [1] с. – (Бібліотека української літератури).

This article describes ethno-cultural specificity of idiomatic presentation of concept «faith» and an attempt to structuring idiomatic array relative to the differential cognitive feature of cognitive classification feature of «trust».
Keywords: concept, confidence, differential cognitive feature classification cognitive feature, idioma, idiomagroup.